

## Kırâat İmamlarında İhtiyar Olgusu

### The Phenomenon Of Select In The Imams Of Kiraat

Dr. Sait Bosat

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sait.bosat@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8810-1823

ATIF: Boşat, Sait, “Kiraat İmamlarında İhtiyar Olgusu”, YIL: 13, CİLT: 13, SAYI: 25, ss. 89-108

**ÖZ:** Kırâat ilminin başat kavramlarından olan ihtiyar olgusu, temeli saha-beye dayanan ve özünde Müslümanlar için kolaylığı içeren bir kırâat terimidir. Bindiği üzere Kur’ân’ın inzali döneminde “Kur’ân yedi harf üzere indirildi. Kolayınıza geleni okuyun.” hadisi doğrultusunda Müslümanlara farklı şekillerde okuma ruhsatı verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Kur’ân müfredatının farklı formlarının hepsinin bir anda okunması yerine bu formlardan birinin tercih edilerek okunmasına yönelik bir ruhsat söz konusudur. Kur’ân’ın nüzulünden itibaren farklı dönemlerde kırâat birikimi arasından ihtiyarlar yapılmıştır. Kırâat otoritelerinin kendi kriterleri doğrultusunda yaptıkları bu tercihler kırâat ilminde ihtiyar adıyla terimleşmiştir.

Bu çalışmamızda, nicel olarak çok fazla miktarda var olan kırâat birikimi içerisinden, belli kriterler doğrultusunda seçimi ifade eden, ihtiyar olgusu üzerinde durulacaktır. İhtiyar faaliyetinin tarihi serencamı, kırılma noktaları esas alınarak bir çalışma yapılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kırâat, Tefsir, Ahruf’u-seb’a, Ruhsat, İhtiyar, Tercih.

**THE PHENOMENON OF SELECT IN THE IMAMS OF KIRAAT**

**Abstract**

The phenomenon of the select, one of the dominant concepts of the science of Qiraat, is based on the Companions and is essentially a term for the Muslims. As it is known, during the secession of the Qur'an, the Qur'an was reduced to seven letters. Read what you can” Muslims have been given the license to read in different ways in accordance with the hadith. In other words, instead of reading all the different forms of the Qur'an curriculum at the same time, there is a license to read and prefer one of these forms. Choices have been made between the accumulation of kiraat in different periods since the Quran's revelation. These preferences made by

#### Makale Bilgisi / Article Information

**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received:** 03 Aralık/December 2019

**Kabul Tarihi / Accepted:** 04 Aralık/December 2019

**Yayın Tarihi / Published:** 01 Ocak/January 2020

**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Ocak-Haziran /January-June

**Cilt / Volume:** 13 Sayı / Issue: 25 **Sez / Pub Date:** Ocak-Haziran, 2020/1 **Sayfa / Pages:** ??

**İntihal / Plagiarism:** Bu makale, iThenticate intihal programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

the authorities in accordance with their own criteria have been termed as ihtiyar age in the science of Kıraat.

In this study, we will focus on the phenomenon of selection, which refers to the language according to certain criteria, from the accumulation of kıraat in quantitative diversity. The history of the selection activity will be the subject of our research based on the break points.

**Key Words:** Kıraat, Tefsir, Ahruf'u-seb'a, Permit, Selecting, Preference.

## GİRİŞ

Kıraat ilmi, sosyo-kültürel ve bilimsel olgulara bağlı olarak diğer disiplinlerde olduğu gibi dönemsel değişim ve gelişime uğramıştır. Oluşum dönemi genel itibariyle sözlü kültürün yapısal özelliklerini taşıırken, zaman içerisinde yazılı kültürün neşetiyle birlikte bu kültürün temel ilkelerine göre şekillenmiştir.

Kur'ân'ın indiği coğrafyada yaşayan insanların sosyo-kültürel durumlarına binaen Kur'ân kelimelerinin okunmasına yönelik bazı kolaylıkların tanındığı bir gerçektir. Konu ile ilgili hadislerden anladığımız kadarıyla Kur'ân'ın ilk muhatapları arasında okuma-yazma oranının çok düşük seviyede olması, kabile ve lehçe farklılığından dolayı kelimelerin telaffuzunda yaşanan bazı olumsuzluklar vb. şartlar karşısında peygambere ve ümmetine tanınan ve özünde kolaylık mantığını taşıyan bazı ruhsatlar söz konusudur.

Kur'ân'ın fonetiği ile ilgili müslümanlara verilen bu ruhsat, temelini Ahrufu's-Seb'a (yedi harf) diye bilinen ve sayısı mükerrerler hariç altmışı bulan<sup>1</sup> hadislerden almıştır. Yedi harf ile alakalı hadislerin ortak noktası, birçok sahabenin birbirine yakın lafızlarla rivayet ettikleri; "muhakkak ki Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Kolayınıza geleni okuyun" hadisidir. Kur'ân'ın Yedi harf üzere indirildiğini ifade eden hadisler, Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın nasıl okunduğuna ışık tuttuğu için çok önemlidir. Bu ruhsatla tek lehçe ile okuma mecburiyetinin beraberinde getirebileceği zorlukların aşılması amaçlanmıştır.

Yedi harf meselesi, Kur'ân'ın telaffuzu ile ilgili bir kolaylık olması sebebiyle kıraat ilminin konusu ve temelini oluşturmaktadır. Söz konusu ruhsat neticesinde bir kıraat birikiminin oluşmuş olması bir hakikattir. Öncelikle konu ile ilgili şu hususun bilinmesinde fayda vardır. Müslümanlara farklı kıraatlerle okuma ruhsatının verilmesi bu kıraatlerden bütünüyle sorumlu tutulacakları anlamına gelmemektedir. Şu halde vahyin inzal sürecin-

---

<sup>1</sup> Abdurrahmân Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 52.

den itibaren her dönemde kıraat alimleri bazı kriterler muvacehesinde ihtiyarda bulunmuşlardır. Yani kıraat müktesebatı içerisinde bazılarını seçerek kendilerine özgün bir kıraat sistemi oluşturmuşlardır.

Sahabe ve sonraki dönemlerde, kıraat alanında mütehasşs âlimlerin kendilerine özgün ihtiyarları olmuştur. İhtiyar olgusunun tarihi serencamına göz atmadan önce kırâat disiplininin bir terimi olarak ihtiyar kavramına ve ilgili tartışmalara değinmek, konumuzun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Öncelikle kırâat birikimi içerisinde seçimi ifade eden kavramların, sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra kırâat ilminde tercih olgusu ile ilgili teknik bilgileri ve gerek gelenek içerisinde ve gerekse daha sonraki dönemlerde yapılan analizleri ele almaya çalışacağız.

## 1. İHTİYAR

“İhtiyar” kelimesi, “خير”<sup>2</sup> fiilinin, iftial/افتعال babından “اختيار” şeklinde mastarı olup, “yönelmek, tercih etmek, seçmek, üstün tutmak, hayırlı olanı talep etmek”<sup>3</sup> anlamlarına gelmektedir. Buna göre aynı maddeden türetilen “istihare”, “iki işten hayırlı olanı talep etmektir”<sup>4</sup>. Kur’ân’daki kullanımı da bu sözlük anlamı çerçevesinde, “seçmek, tercih etmek, hayırlı olanı talep etmek” paralelinde şekillenmektedir.<sup>5</sup> “İhtiyar” maddesinin hem ism-i faili hem de ism-i mefulü olan “muhtâr” kelimesi ise, “iki şeyi inceleyip aralarında bir karşılaştırma yapan ve iki şeyin hayırlısını bir zorlama olmaksızın seçip irade eden kişiyi anlatır. Bu bilgiler ışığında muhtarın mukabili “mükreh” değil “muztar” veya “mülce” dir.<sup>6</sup>

Kırâat ilmine ait bir terim olarak ise “ihtiyâr”, farklı âlimler tarafından birkaç şekilde tanımlanmıştır. İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429); “kârînin kendisine nispet edilen bir kıraati, rivayetler arasından seçmesi ve bu ihtiyarlarıyla kırâatini oluşturmasıdır”<sup>7</sup> şeklinde bir tarif yaparken, Ebû Tâhir, “kârînin, sahih olarak rivayet edilen kırâatler arasından kendisine göre üstün

<sup>2</sup> “خير” kelimesi, şerrin zıddı olup, herkesin rağbet ettiği ve istediği şeye denir. Bk. “Hyr”, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tacu’l-arûs* (Beyrut: Dâru’l-Hidâye, 1986), 9: 238.

<sup>3</sup> Ebü’l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, “Hyr”, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 4: 264; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyya b. Fâris, “Hyr”, *Mu’cemü mekâyîsi’l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1399/1979), 2: 232.

<sup>4</sup> İbn Fâris, “Hyr”, *Mu’cemü mekâyîsi’l-lüga*, 2: 232.

<sup>5</sup> Örnekler için bk. el-A’râf 7/155; Tâhâ 20/13; el-Kasas 28/68; ed-Duhân 44/32.

<sup>6</sup> Ebû Hilâl el-Askerî, “Hyr”, *el-Furûk fi’l-lüga* (Beyrut: y.y., 1403/1983), 116-119.

<sup>7</sup> Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 52; Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne an meâni’l-kırâât*, thk. Abdulfettâh İsmail Şelebî (Kâhire: Dâru Nahda, ts.), 89.

gördüğü bir kırâatı bazı deliller muvacehesinde tercih etmesi ve o kırâatı takip etmesidir”<sup>8</sup> şeklinde bir tarif yapmaktadır.

Kurtûbî, daha detaylı bir şekilde ihtiyar kavramını şu şekilde açıklar: “Kurrâdan birinin, kendi ilmi bakış açısına göre sahih kırâat rivayetleri arasından en güzelini ve evla olanını tercih etmesi, onu benimsemesi, okutması ve onunla meşhur olup ve o kırâatin kendisine nispet edilmesidir. Nâfi'nin harfi, İbn Kesir'in harfi şeklinde ifade edilir. Hiçbir imam diğerinin ihtiyarını reddetmez bilakis hoş ve caiz olarak görür. Yedi imamın her birinden iki ya da daha fazla ihtiyar rivayet edilir. Bunların hepsi caizdir.”<sup>9</sup>

Kırâat literatüründe kırâat seçimi ile ilgili en çok kullanılan “ihtiyâr” kavramı, kaynaklarda pratik olarak “المختار”, “الاختيار”, “اختيار فلان” ve “اختياري”<sup>10</sup> gibi formlarla geçmektedir.

Kaynaklarda ihtiyar kavramının müradifi olarak sıkça kullanılan diğer bir kavram ise “tercih” tir. Tercih, “رجح” fiilinin tef'il babından mastarıdır. Fiil kök olarak “ağır başlı, vakarlı olmak, fazla gelmek, ağır olmak ve üstün gelmek” anlamlarına gelirken, “ترجیح/tercih” kalıbı ise “iki şey arasında seçimde bulunmak, yeğlemek, üstünlük vermek ve tartıp ağır geleni seçmek” anlamlarına gelmektedir.<sup>11</sup>

Kırâat terimi olarak ise “Tercih”, “nakledilen kırâatler arasında râviler açısından en meşhur olanı yeğleme, iki kırâattan birini diğerinin önüne alma”<sup>12</sup> şeklinde tanımlanmaktadır.

Tercih ile ihtiyâr kavramlarını müteradif olarak kabul eden Zerkeşî, bu hususta yanlış anlaşılmaya müsait bir duruma dikkat çeker. Tercih ya da ihtiyar işleminin muhakkik ulema tarafından caiz görüldüğünü ancak tercih edilmeyen kırâatin yok sayılmaması ve itibarsızlaştırılmaması gerektiğini belirtir.<sup>13</sup>

Çağdaş müelliflerden Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî, yapılan tanımlamalar ışığında ihtiyarın şartlarını şu şekilde belirlemiştir.

<sup>8</sup> Abdül-Kayyûm b. Abdi'l-Gafûr Ebû Tâhir, *Safahât fi ulûmi'l-kırâat* (Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1415), 288.

<sup>9</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 1: 46.

<sup>10</sup> Mekkî b. Ebî Tâlib, el-Kaysî, *el-Keşf an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987), 1: 28, 32, 49, 93.

<sup>11</sup> İbn Manzûr, “Rch”, *Lisânü'l-Arab*, 2: 445; Zebîdî, “Rch”, *Tacu'l-arûs*, 6: 384; İbn Fâris, “Rch”, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, 2: 489.

<sup>12</sup> Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî *el-Bürhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 1: 339.

<sup>13</sup> Zerkeşî, *Burhân*, 1: 339.

- a. İhtiyarın, kırâat ilminde mahir ve ihtiyara ehil olan kişiler tarafından yapılması gerekir.<sup>14</sup>
- b. İhtiyarın, sahih olarak rivayet edilen kırâatler arasından yapılması gerekir.
- c. İhtiyarın, Kur'âniyeti sabit olmuş kırâatler arasından yapılması gerekir.
- d. İhtiyarın, iki karşıt kırâatin tercihi şeklinde yapılmaması gerekir.<sup>15</sup>

Söz konusu iki kavram arasında bir mukayese yapılacak olursa kırâat ve hüccet ile ilgili eserlerde daha fazla "ihtiyâr" kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ancak; Zemahşerî,<sup>16</sup> Alûsî,<sup>17</sup> İbn Kesir<sup>18</sup> ve Şevkani<sup>19</sup> gibi ana tefsirlerde daha fazla kırâatların seçimini ifade etme hususunda tercih kavramını kullanıldığı görülmektedir. Tefsir geleneğinde Ebû Hayyân'ın başını çektiği bir iki âlim dışında<sup>20</sup> tercih in genel olarak kabul edildiği görülmektedir. Nitekim müfessirlerin, eserlerinde zikrettikleri şaz ve mütevatir kırâatler arasından bazı illetlerle (ihticac) birtakım kırâatleri diğerlerine tercih etmişlerdir.<sup>21</sup>

<sup>14</sup> Çağdaş müelliflerden Emîn b. İdrîs b. Abdurrahmân Fellate ilk madde de geçen ihtiyar ehliyetinin şartlarını şu şekilde belirlemiştir: a) İhtiyar sahibinin kırâat ihtilaflarını ve usullerini bilen (ârif) ezberleyen (zâbit) ve okuyucusu (kâri) olması gerekir. b) Bu kişinin sahih kırâatleri rivayet yoluyla öncekilerden alıp ezberlemesi gerekir. Bu sebeple yalnızca dil kurallarına hâkim olan birisinin rivayet birikimi olmadan ihtiyarda bulunması caiz görülmemiştir. c) İhtiyar sahibinin müteaddid (birden çok) kırâat rivayetine sahip olması gerekir. Çünkü tek rivayete sahip olan kişi ancak onun aktarıcısı olabilir. Dolayısıyla tek kırâatten ihtiyar etmek mümkün değildir. d) Arapça dil bilgisine tam olarak hâkim olması gerekir. Çünkü kırâat sahibinin ihtiyarını gerekçelendirmesi için bu donanuma ihtiyaç duymaktadır. Bk. Emin b. İdrîs b. Abdurrahmân Fellate, *el-İhtiyaru inde'l-kurrâ mefhûmuhu merâhiluhu ve eseruhu fi'l-kırâat* (Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, 1421), 43 vd.

<sup>15</sup> Abdülhalim b. Muhammed, Hâdî Kâbe, *el-Kırâatü'l-Kur'âniye tarihuhâ, sübutuhâ, hüccetuhâ ve ahkâmuhâ* (Beyrut: Dâru'l-Garb'î'l-İslâmî, 1999), 266.

<sup>16</sup> Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), 1: 9.

<sup>17</sup> Şihabuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ani fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâr'u İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 4: 221; 5: 74; 13: 10, 73.

<sup>18</sup> Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 25.

<sup>19</sup> Muhammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2007), 1: 85, 386; 2: 39.

<sup>20</sup> Başını Ebû Hayyân el-Endülüsî'nin çektiği birçok müfessir, mütevatir kırâatler arasında herhangi bir şekilde tercih yapmanın caiz olmadığını savunurlar. Ebû Hayyân tefsirinde, mütevatir kırâatlerin eleştiriye kapalı olduğunu ve bu kırâatleri inkâr etmenin insanı irtidada sürükleyebileceğini belirterek kırâatleri lugavî kurallara aykırılığı ya da fasih olmadığı vb. gerekçelerle ta'n etmenin kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla mütevatir kırâatlerin bütünüünün sıhhat derecesinin eşdeğer olduğunu söyleyerek bunlar arasında bir tercihin söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Bk. Ebû Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1: 167; 7: 36.

<sup>21</sup> Örnekler için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 1:42; 2: 237, 289; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 1: 85, 386; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4: 221.

Kırâat âlimleri kırâatlarda tercih ya da ihtiyar işleminin kesinlikle rivayet birikiminin içerisinde yapıldığını hiçbir imam veya müfessirin senetsiz olarak kıyas ve bireysel içtihatlarıyla kırâat oluşturmalarının söz konusu olmadığını vurgulamışlardır. Kırâat imamları ihtiyar da bulunurlarken kesinlikle yeni bir kırâat üretmek için içtihatla bulunmamışlar, tam aksine seleflerinden nakledilen okuyuşlar arasından ihtiyar eylemini gerçekleştirmişlerdir. Nafi'nin kırâat varyantları çok iyi bilmesine rağmen kırâatini tamamen rivayetler içerisinde yapması ve kıyastan kaçınması, Ebû Cafer'den kırâat rivayet etmesine rağmen yetmiş harfi terk ettiğini söylemesi bu durumu en açık bir şekilde izah etmektedir.<sup>22</sup>

Netice olarak Hz. Peygamberin "kolayınıza geleni okuyun"<sup>23</sup> ifadesinin ümmete sunduğu ruhsattan dolayı kırâat farklılığının doğasında tercih olgusu vardır. Burada önemli olan değişik mülahazalarla tercih edilmeyen kırâatı eleştirmemektir. Tercih kabul etmeyenlerin endişesi de buradan kaynaklanmaktadır. Kırâat disiplninde ihtiyar ve tercih işlemleri kırâatların rivayet boyutunu ortadan kaldırmak, yeni bir kırâat inşa etmek şeklinde değil, rivayet müktesebatı arasından yapılan bir seçimdir.

Kırâat geleneğinde ihtiyâr ve tercih kavramlarının her ikisinin de kullanıldığı müşahede edilmekle birlikte, ihtiyâr kavramının daha merkezde durduğunu ve daha fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca, kaynaklardaki bilgiler ışığında her iki kavramın kategorik olarak da ayrıştığını söyleyebiliriz. Buna göre muhakkik kırâat âlimlerinin, kırâat birikimi içerisinde bazılarını tercih ederek kendilerine has bir kırâat oluşturmaları işlemi, ihtiyar kavramıyla ifadelendirilirken, özellikle müfessirlerin ister şaz ister mütevatir olsun bütün kırâat müktesebatı içerisinde -daha fasih, daha meşhur, daha yaygın gibi bazı gerekçelerle bir kırâati diğerine üstün tutmaları eylemi, tercih kavramı ile ifade edilmiştir. Müfessirler tercihlerini tamamen şaz kırâatler arasından da yapabiliyorken kırâat âlimlerinin yaptıkları ihtiyar işlemi tamamen sahih kırâatler içerisinde gerçekleşmektedir. Kırâat imamları yaptıkları tercihlerin sebebini (ihticâc) her kırâat için izhar etmemişlerdir. Bazı ihtiyarları için açıklamada bulunurken diğer bazılarını ise bir açıklama yapmaksızın sadece rivayet etmişlerdir.

<sup>22</sup> Ahmed b. Ebi Ömer Enderâbî, *Kırâatü'l-kurrâi'l-marûfîn bi rivâyeti'r-rüvâti'l-meşhûrîn*, thk. Ahmed Nâsif Cenâbî (Beirut: Müessesetü'r-Risale,1985), 51; Kastallânî de tercih in kırâatlara mahiyet itibariyle bir zarar getirmediğini belirterek şunları söylemektedir: "Kırâatlardan bir kısmını diğer bir kısmına tercih etmek ya daha meşhur olmasından ya daha fasih olmasından veya Arap kelimelerinde kullanımının fazla olmasındandır. Yoksa Kur'ân ihtilaf ve ittifak edilenleri ile birlikte bizzat aynıdır. Onlar arasında birbirine üstünlük asla söz konusu değildir." Bk. Şihabüddin el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâat* (Kâhire: Dâru'l-Me'arif, 1986), 1: 170.

<sup>23</sup> Cezerî, *en-Neşr*, 1: 19.

## 1.1. İhtiyarın Sebepleri

Nüzulünden itibaren farklı kırâatler arasından seçim yapmayı (ihtiyar) gerektiren birtakım sebepler söz konusudur. Bu sebepleri özetle şöyle sıralayabiliriz.

1. Kırâatler/Ahruf-u seb'a arasında seçmeyi ifade eden ve sahabeye bu kırâatlerden hangisini okurlarsa yeterli olacağını bildiren hadislerin<sup>24</sup> bulunması. Bu serbestlik neticesinde sahabe, söz konusu ruhsattan faydalanmış kendilerine öğretilen kırâati devamlı bir şekilde tekrar etmiş ve neticede Übey kırâati, (قراءة او حرف ابي) İbn Mesud kırâati, (قراءة او حرف ابن مسعود) Zeyd kırâati (قراءة او حرف زيد) gibi bazı sahabenin kendine has kırâati o dönemde şöhret bulmuştur.<sup>25</sup>

2. Kırâat birikimi sahabeden tâbiîne, onlardan da sonraki kuşaklara şifahi olarak aktarılmıştır. Her dönemde kurrânın sayısı giderek çoğalmış ve diyar diyar gezilerek yapılan çalışmalar sonucunda Kur'ân okuyanların sayısı haliyle çoğalmıştır. Söz konusu konjonktürde rivayet ve dirayet (kavrayış) yönünden iyi olanların yanında zekâ ve kavrayışı zayıf olanlar ve hatalı okumalara (lahn) müsait bir kesimin varlığı her zaman için muhtemel bir durumdur. Zamanla kırâat ihtilafları çoğalmış ve okumalarda doğru ile yanlış birbirinden ayırt edilemez bir hal almıştır. Bu durum karşısında ümmetin mütehasşıs, uzman âlimleri önce diyar diyar gezerek kırâat havuzu oluşturmuşlar, sonra da oluşturdukları birtakım usul ve kaidelerle kırâatin sahihini, meşhurunu ve şazını birbirinden ayırma işlemini gerçekleştirmişlerdir.<sup>26</sup>

3. Bilindiği üzere Hz. Osman döneminde, kitabetinde farklılık olan kırâatler muhtelif mushaflara dağıtılarak yazılmış ve bu şekilde mushaflar kâriiler eşliğinde beldelere gönderilmiştir. Her kârinin Resûlullah'tan öğrendiği şekilde eğitim faaliyetinde bulunması sonucunda zamanla beldeler arasında farklı okumalar oluşmuştur.

<sup>24</sup> Bu hadislerden bazıları şunlardır. "Muhakkak ki bu Kur'ân yedi harf üzere indirildi. Kolayınıza gelenle okuyun." (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنْهُ) "Muhakkak ki Allah, sana ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor hangi harfle okurlarsa okusunlar doğru okumuş olurlar." (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ (تَقْرَأَ أُمَّتِكَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَأَيُّمَا حَرْفٍ قَرَأُوا عَلَيْهِ فَقَدْ أَصَابُوا إِنِّي بَعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ) "Ben ümmi bir ümmete gönderildim. Onlardan bazıları yaşlı erkek, bazıları acuze, bazıları çocuk. Onlara Kur'ânı yedi harf üzere okumalarını emret." (مُحَاقِقٌ كِي اللَّهِ، سَنَا كُرْآنَئِي يَدِي هَرْفٍ زَيْدٍ مَسْعُودٍ) "Muhakkak ki Allah, sana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Ve sana her tekrarda yeni bir mesele veriyor." (إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ (عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ وَأَعْطَاكَ بِكُلِّ رَدِّهِ مَسْأَلَةً) "Kur'ân'ı yedi harf üzere indirildi. Hepsi de şâfidir, kâfidir." (عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ كُلِّهَا شَافٍ كَافٍ) "Allah Resülü Kur'ân'ı size öğretildiği gibi okumanızı emrediyor." (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَقْرَأُوا الْقُرْآنَ كَمَا عَلَّمْتُمْ) Konuyla ilgili diğer hadisler için bk. Cezerî, *en-Neşr*, 1: 19-25.

<sup>25</sup> Bazı sahabeye ait örnekler için bk. Zerkeşi, *Burhân*, 1: 207, 256, 285; 2: 8, 214; Cezerî, *en-Neşr*, 2: 377.

<sup>26</sup> Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ebûbekir b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Mearif, ts.), 45, 46; Cezerî, *en-Neşr*, 1: 9.

4. Bazı kurrânın nahiv ve dil bilimi alanlarında derinleşmesi sonucunda kırâatler içerisinden bu ilimlerin verilerine uyan kırâatleri daha fazla tercih etmelerine sebep olmuştur diyebiliriz. Yedili sistem kapsamında yer alan; Ebû Amr, Kisâî ve Verş gibi kırâat âlimleri nahiv ve dil alanında tebahhur etmiş ve bu doğrultuda ihtiyarda bulunmuşlardır.<sup>27</sup>

5. Son olarak ihtiyar eyleminin ümmet için bir kolaylık olduğunu söyleyebiliriz. Zira hayli yüklü olan kırâat birikiminin zapt edilmesi zor bir durumdur. Ancak belli bir imamın ihtiyarını takip etmek Müslüman fertler için bir kolaylık olduğu kadar ihtilafa düşmeden kırâat etme geleneğinin oluşmasında da etkili bir rol oynamıştır.

## 1.2. İhtiyar Ruhsatının Aşamaları

Başlangıcından itibaren tâbî'ûn devri sonlarına kadar kıraatler, hafızlar ve kırâat imamları marifetiyle sonraki kuşaklara şifahi olarak nakledilmiştir. Bu rivayet zinciri, meşhur imamlara kadar sürmüştür. Kırâat imamları da kendilerine ulaşan bu kıraat birikimi içerisinden ihtiyarda bulunmuşlardır.<sup>28</sup> Kaynaklarda sayısı çok daha fazla olan ihtiyarlar arasından bazıları halkın teveccühüne mazhar olmuş ve sonuç itibariyle Asım kırâati, İbn Kesir kırâati, Ebû Amr kırâati, Hafs kırâati gibi kırâatler sistemleştirilerek yedili, onlu ve on dörtlü tasnifler olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. İhtiyar eyleminin bugünkü sistematik yapı kapsamında yer alan imamlarla sınırlı olmadığı bilinmelidir. Günümüzde okunan kırâatlerin dışında birçok ihtiyarın şöhret bulmadığı için unutulmaya yüz tuttuğu bir vakıadır

İhtiyar işleminin doğru anlaşılması için tarih boyunca geçirdiği aşamalardan haberdar olmak gerekir. Bu meyanda Kur'ân'ın nüzulünden itibaren başlayan ve en önemli halkasını kırâat imamlarının yaptığı ihtiyarlar döneminin teşkil ettiği altı merhaleden söz edebiliriz.

### 1.2.1. Birinci Merhale

Yukarda ihtiyar sebeplerinin birinci maddesinde de değindiğimiz üzere Kur'ân'ın yedi harfle okunabileceği ruhsatını veren hadislerle başlayan süreç ilk merhaleyi oluşturur. Söz konusu hadislerin başında Übey b. Ka'b'dan rivayet edilen şu hadis gelir: "Peygamber Gifar oğullarına ait su havzasının çevresindeyken Cebrail ona geldi ve Allah, ümmetinin Kur'ân'ı bir harf üzerine okumalarını sana emrediyor dedi. Peygamber, "Allah'tan af ve mağfiret dilerim çünkü ümmetimin buna gücü yetmez" diye cevap verdi.

<sup>27</sup> Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 1: 373.

<sup>28</sup> İsmail Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Nüzûlu ve Kırâati* (İstanbul: Nedve Yayınları, 1981), 243.



Cebraîl ona ikinci defa gelerek: “Allah sana ümmetinin Kur’ân’ı iki harf üzerine okumalarını emrediyor” dedi. Rasûlullah, “Allah’tan af ve mağfiret dilerim çünkü ümmetimin buna gücü yetmez” diye cevap verdi. Cebraîl üçüncü defa gelerek: “Allah sana ümmetinin Kur’ân’ı üç harf üzerine okumalarını emrediyor” dedi. Rasûlullah, “Allah’tan af ve mağfiret dilerim çünkü ümmetimin buna gücü yetmez” diye cevap verdi. Cebraîl dördüncü defa geldi: “Muhakkak ki, Allah, sana ümmetinin Kur’ân’ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor hangi harfle okurlarsa okusunlar doğru okumuş olurlar” dedi.<sup>29</sup>

Ahruf-u seb’a ya da ruhsat hadisleri diyebileceğimiz hadislerde geçen; انزل القرآن علي سبعة احرف فاقروا ما تيسر منه “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kolayınıza geleni okuyun”, اقرؤوا كما علمتم “size nasıl öğretiliyse öyle okuyun”, فاقروا بما شئتم “dilediğinizi okuyun”, كلها شاف كاف “hepsi şâfi ve kâfidir” şeklindeki ifadelerin sahabeye tanıdığı farklı okuma ruhsatı doğrultusunda sahabenin, peygamberden farklı harflerle (kırâat) Kur’ân öğrenmesi ihtiyarın başlangıcı sayılır. Bu süreçte sahabe, kendisine öğretilen kırâatlarla okuma yapmakta ve “size öğretildiği şekilde okuyun”<sup>30</sup> emri gereği kendi kırâatine sıkı sıkıya sarılırken diğer kırâatlerin sahih olduğunu biliyor ve inkâr etmiyordu. Sahabe döneminde yaşanan bu durum ihtiyarın ilk aşamasını oluşturur.

### 1.2.2. İkinci Merhale

Peygamberin vefatından sonra sahabenin Kur’ân’ı öğretmek için çeşitli beldelere gitmeleri sonucunda oluşan ihtiyar ortamıdır. Söz gelimi Hz. Ömer’in Kur’ân muallimi olarak Kûfe’ye göndermesinden dolayı ilk dönemlerde bu bölgede İbn Mesud’un kıraati yaygın hale gelmiştir. Tâbiîn’in meşhurlarından olan Dahhak (ö. 105/723) asıl itibariyle Zeyd b. Sabit’in kıraatiyle okuduğunu ancak on sekiz yerde İbn Mesud’un kıraatini tercih ettiğini ifade etmiştir.<sup>31</sup> Said b. Cübeyr’in (ö. 95/713) imam olarak ramazan ayında bir gün İbn Mesud kıraatiyle, bir gün Zeyd b. Sabitin kıraatiyle okuduğu rivayet edilmiştir.<sup>32</sup> Abdurrahman es-Sülemî (ö. 74), kendisinin Hz. Alinin kıraatiyle okuduğunu, hac mevsiminde kendi kıraatini Zeyd b. Sabit’in kıraatiyle karşılaştırdıktan sonra her iki kıraatin aynı olduğunu sadece التابوت (Bakara 2/248) kelimesini Zeyd’in “he”, Ali’nin ise “te” ile okuduğunu söylemiştir<sup>33</sup> İbnu’l-Cezerî, Hamza’nın kıraatinin nasıl teşekkül ettiğini şu şekilde izah etmiştir. “Hamza, kıraatine Hamran b. A’yun ile başlamıştır. Sonra da sırasıyla; A’muş, Ebû İshak ve İbn Ebi Leyla’ya arz etmiştir. A’muş, İbn Mesud’un, İbn Ebi Leyla,

<sup>29</sup> Buhârî, “Fedâilu’l-Kur’ân”, 5, 27; Müslim, “Salatu’l-Müsafirîn”, 270; Ebû Davud, “Vitir”, 22; Tirmizî, “Kırâat”, 11; Nesâî, “İftitah”, 38.

<sup>30</sup> Zerkeşî, *Burhan*, I: 218; Cezerî, *en-Neşr*, 1: 32, 33.

<sup>31</sup> Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser (Mısır: 1932), 1: 426.

<sup>32</sup> Zehebî, *Marifetü’l-kurrâ*, 1: 168.

<sup>33</sup> Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 1: 426.

Hız. Ali'nin, Ebû İshak ise her ikisinden karışık olarak okurdu. Hamran ise İbn Mesud'un kıraatini okumakla birlikte Hız. Osman'ın mushafına muhalefet etmezdi. Hamza'nın kıraati bu şekilde (ihtiyarlarla) teşekkül etmiştir.<sup>34</sup>

Bu dönemde yaşananlar, Hız. Osman'ı istinsah eylemini yapmaya götüren sebeplerin başında gelir. Zira farklı bölgelerde ki müslümanlar birbirleriyle karşılaştıklarında "benim kıraatim senin kıraatinden daha faziletli" türünden ifadeler kullanmaya başladılar. Hatta birbirlerini tekfir etmeye kadar giden tartışmaların yaşandığı kaynaklarda yer almaktadır.<sup>35</sup>

### 1.3.3. Üçüncü Merhale

Mesâhif-i Osmâniyye'nin<sup>36</sup> (Resm-i mushaf) hattına uyan kırâatlerin ihtiyar edildiği dönem üçüncü aşamayı teşkil etmektedir. Bilindiği üzere söz konusu mushaflar uzman bir heyet tarafından geniş çaplı bir araştırma ve çalışma sonucunda yazılmışlardır. Hız. Osman'ın önderliğinde yapılan bu çoğaltma çalışması ile birlikte bir taraftan Kur'ân'ın imlâsında birlik sağlanarak sahih olarak kabul edilen kırâatler mushaflarda muhafaza altına alınmıştır. Diğer taraftan kırâat farklılıklarına belli bir ölçüde sınırlama getirilmiştir. Yazıya yansıtılabilen Ferşî farklılıkların (kelime farklılıkları) olduğu kırâatlerde Kureyş lehçesi esas alınmış, diğer kırâatlerin bütünü (müteradifler ve müdrecler) terk edilmiştir. Kitabet karakterli olmayan fonetik kırâatler ise şifahi olarak devam etmiştir.<sup>37</sup> Bu kırâatler içerisinde tek form halinde yazılabilenler yazılmış yazılamayanlar ise mushaflara dağıtılmak suretiyle zapt altına alınmıştır.<sup>38</sup> Sonraki dönemlerde mushafların imlâsıyla örtüşüyor olma şartı sahih kırâatlerin üç temel kriterinden birini teşkil etmiştir.<sup>39</sup>

### 1.3.4. Dördüncü Merhale

Bu aşama, çoğaltılan mushafların kâriber beraberinde beldelere gönderilmesiyle başlar. Görevlendirilen kâriberin, maiyetlerindeki mushaflara uygun olarak eğitim yapmaları sonucunda, zamanla her beldede oluşan kırâat birikiminin beraberinde getirdiği farklılıkların ihtiyarını temsil eder. Hicri 100-300 arası, iki asra yakın bir zaman dilimini

<sup>34</sup> Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1: 262.

<sup>35</sup> Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1: 52; Mennâu'l-Kattân, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2000), 1: 131.

<sup>36</sup> Bu ifade ile, sahabenin icması ile Hız. Osman tarafından çoğaltıp beldelere gönderilen mushaflar kastedilmektedir. Bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâhif*, nşr. A. Jeffery (Kâhire, 1355/1936), 37.

<sup>37</sup> Cezerî, *en-Neşr*, 1: 30-31.

<sup>38</sup> Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 1: 25.

<sup>39</sup> Cezerî, *en-Neşr*, 1: 9.

kapsayan bu merhalede her şehirde kırâat alanında uzmanlaşan imamlar halkın teveccühünü kazanarak öne çıkmaya başladılar.<sup>40</sup> Bu imamlar onlarca şeyhlerinden (hocalarından) aldıkları kıraatler arasından ihtiyar ederek kendi kıraatlerini oluşturmuşlardır. Medine kıraat imamı Nâfi, “Yetmiş tâbûinden kırâat talim ettim. İki kırâatin ittîfak ettiğini aldım, tek kalanı (şaz) terk ettim. Böylece kırâatimi oluşturdum.”<sup>41</sup> ifadesiyle bu durumu açıkça izah etmektedir.

Dördüncü merhaleyi ihtiyar eyleminin zirve yaptığı dönem olarak addedebiliriz. Bu dönemde ihtiyar sahibi alimlerin sayısı gittikçe çoğaldı. Kıraat âlimleri yaptıkları bu seçimlerle müslümanların beğeni ve onayına mazhar oldular. Onlu sistem kapsamındaki imamlar ve râvilerinin çoğu da kıraatlerini bu dönemde oluşturmuşlardır. Hatta ihtiyar hareketi kıraat imamları ile sınırlı kalmamış, farklı ilim dallarında ilim adamlarının da kendine has ihtiyarları yine bu dönemde gerçekleşmiştir. İlk Dört asırda ihtiyarlarıyla öne çıkan bazı imamlar şunlardır: Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Talhâ b. Musarrîf (ö.112/730), İbrâhîm b. Ebî Able (ö. 152/769), Sîbeveyh Amr b. Osmân el-Hârisî (ö. 180/796), Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/787), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ (ö. 207/822), İbnü's-Sümeiyfa' (ö. 215/830), Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî (ö. 437/1045), Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073).<sup>42</sup>

### 1.3.5. Beşinci Merhale

Bu aşama ihtiyar işleminin zirve yaptığı önceki dönemdeki çalışmaların sınırlanmış olduğu dönemdir. İbn Mücâhid (ö. 324/936), belli kıraatler doğrultusunda gittikçe çoğalan ve karmaşık hale gelen kırâat ihtiyarlarını sınırlama yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda, İbn Mücâhid'e yöneltilen: “Şeyh niçin bir ihtiyarda bulunmuyor?” sorusuna karşılık, “Bizler bu zamanda, bizden sonra okunacak bir ihtiyarda bulunmaktan ziyade, önceki imamların çalışmalarını (ihtiyarlarını) muhafaza etmeye daha fazla muhtacız.” cevabını vermiştir.<sup>43</sup> Buradan da anlaşılacağı üzere yedi ile sınırlamanın asıl sebebi her geçen gün çoğalan ve

<sup>40</sup> Halkın güvenine mazhar olan kırâat üstadlarının, hocalarından silsile yoluyla aldıkları kırâatleri mescitlerde ders halkaları oluşturularak halka öğretmeleri mutlak bir uygulama haline gelmişti. Zapt ve adalet yönünden İnsanların güvenlerine mazhar olan bu imamlar şeyhlerinden alarak ihtiyar ettikleri kırâatlerle kendi yörelerinde şöhret bulmuşlardır. Mesela İmam Nâfi tâbûinden yetmiş kişiden aldığı kırâatler arasından kendi kırâatini oluşturduğunu ifade etmektedir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-Kırâât*, 61, 62.

<sup>41</sup> İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 61.

<sup>42</sup> Diğer imamların ihtiyarları hakkında bilgi için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddin ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibar*, thk. Beşşar Avvâd - Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404); Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006).

<sup>43</sup> Tâcüddin Ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali es-Sübki, *Tabakâtü's-şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Kâhire: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1383/1964), 3: 58.

karmaşık hale gelen geçmişteki ihtiyarların daha da fazlaşması ve içinden çıkılmaz bir hale gelmesine karşı yapılan bir çalışmadır. Sağlam rivayetlerin zapt edilerek kayıt altına alınmasıdır.

Kaynaklarda, ikinci asrın başlarından itibaren farklı coğrafyalarda kırâat imamlarının birer ekol olarak tebârüz etmeye başladıkları nakledilir. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâât* adlı eserinde; Mekke, Medîne, Küfe, Basra ve Şam vb. ilim merkezlerinde bazı zevâtın kırâat alanında öne çıktığını ve söz konusu beldelerde bazı kırâatlerin herkes tarafından icmâ edilerek kabul gördüğünü ve okunduğunu nakleder. O, Mekke'den İbn Kesir, Medine'den Nâfi', Basra'dan Ebû Amr, Şam'dan İbn Âmir, Küfe'den ise; Âsım, Hamza ve Kisâî'nin ihtiyarlarının sahil senede müstenit olduklarını aynı zamanda, kendi bölgelerinde hâkim kırâatler olarak herkes tarafından okunduklarını belirtir.<sup>44</sup>

Mekkî *el-İbâne* adlı eserinde; kırâat imamlarının, yedi ile sınırlanmasının başkaca kırâat imamının olmadığı anlamına gelmeyeceğini ifade eder. Bu meyanda önceki dönemlerde yetmişden fazla kırâat imamının zikredildiği eserlerin yazıldığından bahseder. Söz gelimi; Ebû Hatim es-Sicistanî'nin (ö. 248/862) yirmiden fazla kırâati cem ettiğini, ancak yedili sistem içerisinde bulunan; Hamza, Kisâî ve İbn Âmir'in kırâatlerini almadığını, yine Taberî'nin *Kitabu'l-kırâat* adlı eserinde yediye ilaveten on beş kırâati saydığını zikreder. Mekkî, sahabe ve sonraki dönemlerde kendilerine kırâat izafe dilen imamların sayısının toplamda yedi yüzden fazla olduğunu belirtir.<sup>45</sup>

İbn Mücâhid'in belli kriterler doğrultusunda yaptığı sınırlama çalışmasından önce, benzer birçok çalışma yapılmıştır. Ebû Ubeyd (ö. 224/828) *Kitâbu'l-kırâat* adlı eserinde meşhur yedi kırâat ile birlikte yirmi beş kırâattan bahsetmiştir. Ahmed b. Cübeyr (ö. 258/872) beş imamın kırâatini ihtiva eden *Kitâbu'l-Hamse*, İsmail b. İshak (ö. 282/895) yirmi imamın kırâatini topladığı *Kitâbü'l-Kırâât*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) yirmiden fazla kırâati ihtiva eden *el-Câmi fi'l-kırâât* adlı eserleri kaleme almışlardır. Ancak İbn Mücâhid'in sahil kırâatlerin belirlenmesi için koyduğu kriterlerle yaptığı çalışma, müslümanların teveccühüne mazhar olmuş ve yıllarca eğitim-öğretime söz konusu yedili sistem üzerinden devam edilmiştir.<sup>46</sup>

<sup>44</sup> İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 49.

<sup>45</sup> Mekkî, *el-İbâne*, 36-38, 41.

<sup>46</sup> Dimyâtî, bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur. "Çok geniş olan kırâat müktesebatı içerisinden sadece meşhur kırâat imamlarından gelen rivayetlerin alınıp diğer ihtiyarların terkedilmesinin altında yatan temel sebep şu şekilde açıklanabilir. Halife Osman döneminde istinsah edilerek; Şâm, Basra, Yemen, Küfe, Mekke, Medine, Bahreyn, bölgelerine gönderdiği ve kendi yanında bıraktığı "İmam" nüshalarının, kitabetlerinde farklı kırâatleri okumaya imkân verdiği vecihlerin, bid'at ve hevâ ehli kimseler tarafından sahil nakle müstenit olmayan bir şekilde okumaya başladılar. Bu kritik durum üzerine ilgili ilim erbabı kırâatler üzerinde yoğunlaşmış, sika/güvenilir imamların kırâatleri, diyar diyar dolaşarak bir

İbn Mücâhid, yedi imamın ihtiyarının dışında kalan kırâatleri yine belli kriterler muvacehesinde şaz saymıştır.<sup>47</sup> Şaz kırâatleri kendi aralarında hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tutarak *Kitabu's-şâzze* isimli çalışmasını yapmıştır.<sup>48</sup> O, *Kitâbu's-Seb'a* adlı eserini kaleme alma sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Kurrânın bir kısmının; kırâat, irab ve Arap lehçelerine dair bilgisine ek olarak kırâatlerdeki kusurları görebilme melekesine sahip olmasına karşın diğer bir kısmının Arapça konuşmalarına rağmen çokça lahne düştüklerini bir kısmının Kur'ân'ı ezbere okumakla beraber dilin inceliklerine vakıf olmadıklarını dolayısıyla müşabih âyetlerde fazlaca hata yaptıklarını belirttikten sonra liyakatsiz kimsele- rin bu tür yanlışlarına son vermek ve şaz kalmış okumaları belirlemek amacıyla eserini yazdığını ifade eder.<sup>49</sup>

İbn Mücâhid'in ihtiyarları yedi ile sınırlanmasının ardından konuyu yedi kırâat imamına göre ele alan birçok eser yazılmıştır.<sup>50</sup> Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzu'l-emânî ve Vechu't-tehânî'si* ve Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'a'sı* bu kabil çalışmalardandır.<sup>51</sup>

### 1.3.6. Altıncı Merhale

Bu dönem, muhakkik imam İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eserini kaleme almasıyla başlar. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-teysîr fi kırâati'l-eimmeti'l-aşere* adlı eserinde İbn Mücâhid'in sahih olarak addettiği yedi imamın kırâatine, Ebû Cafer, Yakub ve Halef'ul-Âşir'in kırâatlerinin eklenmesi sûretiyle sahih kırâatlerin on olduğunu senetle- riyle ispat etmeye çalışmıştır. Cezerî, üç imamın kırâatlerinin de sahih senetle geldiğini, Resm-i Osmânî'ye muvafık olduğunu ve bir vecih ile de olsa Arap dili kurallarına uydu- ğunu iddia etmiştir.<sup>52</sup> Esasen İbnü'l-Cezerî'den önce (hicri dördüncü asırda) İbn Mihrân

---

araya getirilmiş, Hz. Osman zamanında mushaf gönderilen her bir şehirde meşhur olan; kemâl-i ilim, hüsn-ü dirâyet ve nakil yönüyle sika, ömürlerini kârî ve mukrîlikle tüketmiş, yaşadıkları ilim merkezi sakinleri tarafından adaletleri konusunda ittifak hasil olmuş ve son olarak kırâatleri mezkûr beldelere gönderilen mushaflara uygun olan imamları seçmişlerdir." Bk. Dimyâtî, *İthâf*, 9-12.

<sup>47</sup> Abdülhâdî, *el-Kırâât*, 36.

<sup>48</sup> Bk. Abdussabûr Şahin, *Tarihu'l-Kur'an* (Kahire: y.y., 1966), 300.

<sup>49</sup> Abdülhadi, *el-Kırââtü'l-Kur'âniye*, 36.

<sup>50</sup> Abdülhadi, *el-Kırââtü'l-Kur'âniye*, 41 vd.

<sup>51</sup> Abdülhadi, *el-Kırââtü'l-Kur'âniye*, 43-44.

<sup>52</sup> İbnü'l-Cezerî kırâat ilminde daha çok aşere konusu üzerinde durmuştur. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a'sı* ile başlayan kırâat-i seb'a anlayışının Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr'i* ve Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî'si* gibi eserlerle yaygınlık kazanması, sahih kırâatlerin kırâat-i seb'adan ibaret olduğu ve Hz. Peygamber'in, "Kur'ân yedi harf üzere nâzil oldu" meâlindeki hadisinde geçen "yedi harf" ile de aynı şeyin kastedildiği gibi bir anlayışın ortaya çıkması, bu sebeple kendisinden önce yazılan ve sekiz, on, on bir, on iki, on üç kırâati ihtiva eden eserlere ilgi gösterilmemesi karşısında İbnü'l-Cezerî, sahih kırâatlerden oluştuğuna inandığı aşere konusunu ciddi şekilde ele almıştır. Önce *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserini yazmış, ardından onu *Ṭayyibetü'n-neşr* ile manzum hale getirmiş, daha sonra da *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adıyla eserini ihtisar etmiştir. İbnü'l-Cezerî, bu çalışmalarıyla kırâat-i seb'a anlayışına alternatif bir program ortaya koymakla yetinmemiş, bu anlayışın yaygınlaşmasında önemli yeri olan eserlerden Şâtıbî'nin *Hırzû'l-*

en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-aşr* adlı eserinde on imamın kırâatinin tevatür-lüklerini savunmuştur. Buna göre Cezerî'nin çalışması, Nîsâbûrî'nin yapmış olduğu sınıflamanın geliştirilmesi, temellendirilmesi ve sonuç olarak şöhret bulmasını sağlamıştır.<sup>53</sup>

Nîsâbûrî'yi takiben onlu sistemin mütevatirliğini savunan birçok muhakkik bu doğrultuda eser telif ederek kırâat-ı aşereyi savunmuşlardır.<sup>54</sup> Ebû Nasr Ahmed b. Mesrûr el-Bağdâdî'nin (ö.332/934) *el-Müfid fi'l-aşr*'ı, Ebû Tahir el-Bağdâdî'nin (ö.396/1005) *el-Müstênîr fi'l-aşr*'ı, Ebü'l-Âlâ el-Hüseyn b. Ahmed el-Hasan el-Hemezânî el-Attar'ın (ö.469/1076) *Gâyetü'l-ihtisâr fi kırââtî'l-aşereti eimmeti'l-emsâr*'ı ve nihayet önceki çalışmaların özü sayılan sahasında otorite ve hüccet kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr* isimli eseri bu geleneğin en önemli kaynaklarını oluştururlar.<sup>55</sup>

Mütevâtir olarak kabul edilen yedili ve onlu sistemlerin şöhret bulmasından sonraki dönemlerde kaleme alınan eserler genellikle "ihticâcu'l-kırâat" nev'inden olmuştur. Bu dönemde daha çok, sistemleşen kırâatlerin sıhhat ve sübûtu'nun delillendirilmesi çalışmaları yapılmıştır. Kırâatler özellikle; sarf, nahiv ve lügat yönleriyle masaya yatırılmıştır.<sup>56</sup>

## SONUÇ

Sahabe döneminden başlayan ve farklı kırâat içerisinden birini seçip okumayı ifade eden "ihtiyâr olgusu" özünde ümmet için bir kolaylığı taşımaktadır. Yedi harf olgusunun sahneye çıktığı andan itibaren Hz. Peygamber, kırâatlerin hepsini bir anda okuması yerine bunlardan birini seçme ve okuma muhayyerliğini tüm kabile mensuplarına ilahi bir ruhsat olarak tanıdığını bildirmiştir.

---

*emânî* adlı manzumesindeki yedi kırâati ona tamamlamak üzere *ed-Dürre*'yi nazmetmiş, ardından Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'küb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kırâatlerini de ilâve etmek suretiyle *Tahbîrü't-teysîr fi kırâ'âtî'l-e'immeti'l-aşere* adlı eserini meydana getirmiştir. Aşere üzerinde dururken yedi imama ilâve ettiği üç imamın kırâatlerinin de sahih senedle geldiğini, onların her bir rüknünün Hz. Osman'ın mushaflarının hattına, bir vechile de olsa nahiv kaidelerine uygun olduğunu savunmuştur. İbnü'l-Cezerî bu çabalarında amacına ulaşmış, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin ilk defa *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-aşr* adlı eseriyle bir araya getirdiği meşhur on imamın kırâati onun bu çalışmalarıyla yaygınlaşmıştır. Bazı İslâm ülkelerinde, özellikle Türkiye'de kırâat tedrisatında korunagelen icâzet geleneğindeki isnad zincirlerinin genellikle İbnü'l-Cezerî'ye dayanması, onun bu ilimdeki haklı otoritesiyle doğrudan ilgilidir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 551-557.

<sup>53</sup> Mekkî b. Ebî Talib (ö. 437/1045), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'den yaklaşık dört asır önce kırâatleri üçlü tasnife göre kategorize etmiştir. Bk. Mekkî, *el-İbâne*, 51.

<sup>54</sup> Ali Eroğlu, "İbn Mihran en-Nîsâbûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 199.

<sup>55</sup> Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 84.

<sup>56</sup> Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2005), 28.

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiği, dolayısıyla yedi harf kapsamındaki kıraatlerden herhangi birinin okunabileceğine dair hadisler gereğince sahabe, farklı kırâatler arasından ihtiyar ederek (bazı kırâatleri diğerlerine tercih ederek) okumuşlardır. Bu eylem sonraki dönemlerde kırâat ilminin önemli bir terimi olarak ihtiyar olgusunun temelini teşkil etmiştir. İhtiyar olgusunun tarihsel arka planında bazı kırılmalar söz konusudur. Kıraat ilminin mahiyeti hakkında sağlıklı bilgi edinmemiz için bu ilmin geçirdiği aşamaların bilinmesinde bir zaruret söz konusudur.

İnzal döneminde Ahruf'u-seb'a ile ilgili hadislerde geçen; "kolayınıza geleni okuyun", "dilediğinizi okuyun", "size nasıl öğretiliyse öyle okuyun", "hepsi şâfi ve kâfidir" şeklindeki ifadelerin gereği olarak sahabe, kendisine öğretileni okumuş ancak farklı okumaların varlığından da haberdar edilmiştir. Sağlanan bu kolaylık sonucunda "İbn Mesud'un kıraati, Zeyd'in kıraati" şeklinde bazı sahabenin zamanla kendine has kıraatlerle şöhret bulduğuna şahit oluyoruz.

Peygamberin vefatından sonraki süreçte kurrâ sahabenin farklı beldelere gönderilmesi sonucunda zamanla bazı ihtilaflar oluştuğu, bu ihtilaflar sonucunda birbirlerini tekfir etmeye kadar varan anlaşmazlıkların yaşandığı kaynaklarda yer almaktadır. Yaşanan bu olumsuz süreç neticesinde halife Hz. Osman'ın liderliğinde sahih olarak kabul edilen kırâatler mushaflarda muhafaza altına alınmıştır. Yazıya yansıtılabilen kelime farklılıklarında Kureyş lehçesi esas alınmış, diğer müteradifler ve müdrec kıraatler terk edilmiştir. Bu kırâatler içerisinden farklı formda olan kıraatler mushaflara dağıtılmak suretiyle zapt altına alınmıştır. Yazıya yansıtılamayan fonetik kırâatler ise şifahi olarak devam etmiştir. Yapılan bu çalışma müslümanların onayına mazhar olmuş ve sonraki dönemlerde, istinsah edilen mushaflardan birinin imlâsıyla örtüşüyor olma şartı sahih kırâatlerin üç temel kriterinden biri sayılmıştır.

Müstenseh mushafların kâriiler maiyetinde beldelere gönderilmesi ve yapılan eğitim faaliyeti sonucunda, zamanla her beldede bir kırâat birikimi oluşmuştur. Arz ve sema yoluyla gerçekleştirilen Kur'ân eğitimi neticesinde her beldede, ihtiyarlarıyla öne çıkan imamların sayısı her geçen gün çoğalmaya başladı. İhtiyar olgusunun zirve yaptığı bu dönemde bugünkü onlu sistem içerisinde yer alan imamlara ilaveten birçok müfessir, muhaddis, fâkih ve dilbilimciye ait almış aşkın ihtiyarın olduğu kıraat literatüründe mevcuttur.

İbn Mücâhid, gittikçe çoğalan ve karmaşık hale gelen kırâat ihtiyarlarını, "bizler yeni bir ihtiyarda bulunmaktan ziyade, önceki ihtiyarları muhafaza etmeye daha fazla muhtacız" mealindeki ifadeleriyle, sınırlama yoluna gitmenin elzem olduğuna inanmıştır. Bu doğrultuda, sahih kıraatlerin kriterlerine uyan ihtiyarlar zapt edilerek kayıt altına

alınmıştır. İbn Mücâhid, Mekke'den İbn Kesir, Medine'den Nâfi', Basra'dan Ebû Amr, Şam'dan İbn Âmir, Kûfe'den ise Âsım, Hamza ve Kisâî'nin ihtiyarlarının sahih senede müstenit olduklarını belirtir.

İbn Mücâhid'in söz konusu sınırlama çalışmasından önce, benzer birçok çalışma yapılmış, ancak İbn Mücâhid'in yaptığı çalışma, müslümanların teveccühüne mazhar olmuş ve eğitim-öğretim faaliyeti yedili sistem üzerinden yapılmıştır.

İbn Mücâhid'den beş asır sonra daha önce İbn Mihrân ve diğer bazı alimler tarafından da sahih oldukları ifade edilen: Ebû Cafer, Yakub ve Halef'ul-Âşir'in kırâatlerinin de ilave edilmesi, dolayısıyla sahih kırâatlerin on olması gerektiği İbnü'l-Cezerî tarafından gündeme gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin çalışmaları tüm İslâm coğrafyasında beğeni ile karşılanmış, dolayısıyla eğitim-öğretimde yedili sistemin yerini onlu sistem almıştır.

## BİBLİYOGRAFYA

- Abdülhalim b. Muhammed, Hâdî Kâbe. *el-Kırâatü'l-Kur'âniye tarihuhâ sübutuhâ hucetuhâ ve ahkâmuhâ*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ani fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâr'u İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Çetin, Abdurrahmân. *Kırâatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as. *Sünenu Ebî Dâvud*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arâbî, ts.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Ebû Hilâl el-Askerî. "Hyr". *el-Furûk fi'l-lüga*. Beyrut: 1403/1983.
- Ebû Tâhir, Abdu'l-Kayyûm b. Abdil-Gafûr. *Safahât fi ulûmi'l-kırâat*. Mekke: Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1415.
- Emin b. İdrîs b. Abdurrahmân Fellate. *el-İhtiyaru inde'l-kurrâ mefhûmuhu merâhiluhu ve eseruhu fi'l-kırâat*. Yüksek Lisans Tezi. Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, 1421.
- Enderâbî, Ahmed b. Ebi Ömer. *Kırâatü'l-kurrâi'l-marûfîn bi rivâyeti'r-rüvâti'l-meşhûrîn*. Thk. Ahmed Nâsif Cenâbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
- Eroğlu, Ali. "İbn Mihran en-Nisâbü'rî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 199-200. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- İbn Ebû Dâvûd. *Kitâbü'l-mesâhif*. Nşr. A. Jeffery. Kâhire: 1355/1936.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya. "Hyr". *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*. Thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim. "Hyr". *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Mücâhid, Ebûbekir. *Kitâbü's-seb'a*. Thk. Şevkî Dayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.



- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Nşr. G. Bergstraesser. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân'ı Kerim'in Nüzûlu ve Kırâati*. İstanbul: Nedve Yayınları, 1981.
- Kastallânî, Şihabüddin. *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâat*. Kâhire: Dâru'l-Me'arif, 1986.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne an meâni'l-kırâat*. Thk. Abdulfettâh İsmail Şelebî. Kâhire: Dâru Nahda, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*. Thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987.
- Mennâu'l-Kattân. *Mebahis fi ulumi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2000.
- Müslim, Ebü'l- Hüseyin b. Haccac. *el-Câmiu's-sahih*. Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb. *es-Sünen*. Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: 1406/1986.
- Sübkî, Tâcüddin Ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfi'iyetü'l-kübrâ*. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kâhire: Hicr li't-tibâati ve'n-neşr, 1383/1964.
- Şahin, Abdussabûr. *Tarihu'l-Kur'an*. Kahire: y.y., 1966.
- Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed. *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2007.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiü's-sahih / Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki - İbrahim Atve. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Fecr Yay, 2005.
- Zebîdî. "Hyr", "Rch". *Tacu'l Arûs*. Beyrut: Dâru'l Hidâye, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibar*. Thk. Beşşar Avvâd - Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404.
- Zemâşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Bürhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.